

УДК 811.163.3'373.2

УДК 39(=163.3)(049.3)

Лилјана МАКАРИЈОСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје

makarijoska@yahoo.com

КОН ИМЕНУВАЊЕТО НА ПРАЗНИЦИТЕ ВО МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА КУЛТУРА

Апстракт: Предмет на нашиот интерес се хрононимите, односно називите за празниците кои ги одразуваат народните сфаќања за секој од седумте денови во седмицата, а упатуваат и на поширокиот обредно-обичаен контекст со кој тој ден се поврзува. Најчесто станува збор за именски синтагми во кои главниот член е назив за денот, а атрибутот, придавката упатува на некој христијански празник, односно на елементи од обредната практика, на верувања поврзани со тој ден, во согласност со народните претстави, толкувањата на празникот како дел од народната религија. Називите се главно поврзани со улогата на одделни денови во седмицата во народниот календар, со нивното значење во македонската обредна и магиска практика што во одделни елементи се совпаѓа или се разликува од значењето во останатите јужнословенски култури. На називите и народните претстави за деновите во македонската народна култура влијаеле повеќе фактори, пред сè поврзаноста со одделни светители, со митолошки суштества, со верувањата во „добри“, „среќни“ наспроти „лоши“, „несреќни“ денови и тоа според некои потврдени искуства во народната традиција, но имајќи предвид дека еден ден може да биде поволен за еден вид активности, а неповолен за некој друг, што припаѓа на друг сегмент од животот, на пр. земјоделската дејност и сл.

Клучни зборови: денови во седмицата, народен календар, обичаи, обреди, народни верувања.

Народниот календар како дел од културното наследство е во непосредна врска со народната религија на Македонците, практикувана во различни периоди, на различни територии и во различни социјални средини, а има најголеми сличности со религијата на останатите христијански православни народи. Македонскиот народ низ вековите, живеејќи во патријархална средина настојувал да ги зачува традиционалните елемен-

ти на живеењето, а пред сè календарските, религиозните празници, обредите и обичаите. Македонскиот народен календар, наречен и традициски народен календар (Малинов 2006: 65), претставува историски систем на делење, сметање и уредување на годишното време, кој ги организира, не само календарските обреди, стопанската и секојдневната активност, туку во значителна мера и верувањата проследени со магиско-обредните дејства. Толкувањето на македонскиот народен календар како обреден систем, пренесуван од поколение на поколение, испреплетен со разни верувања и обредни дејства, претставува еден од најдобрите и најсигурните извори за истражување на народната религија на македонскиот народ. (Ковачева 2019: 11, 14).

Празничните обредни комплекси во корелација со природните појави и сезонски промени, временски биле точно утврдени, имале своја содржина, начин на манифестирање и претставувале складно управување на луѓето во времето, во кое ги усогласувале своите секојдневни активности и животни текови (Чаусидис 1996: 251).

Според празничните денови, т.н. меѓници, синори, луѓето се раководеле во пресметувањето на изминатото време – еден месечен циклус вообичаено се означувал со најблиските празници, на пр. јануари – од Вртолом до Василица, коложег – од Василица до Св. Трифун, сечко – од Св. Трифун до Летник, марта – од Летник до Благовец, април – од Благовец до Еремија, мај – од Еремија или Ѓурѓовден до Духовден или до Петрови поклади (почеток на петровденските пости), јуни – од Духовден или Петрови поклади до Иванден, јули – од Иванден до Голема Богородица, август – од Голема Богородица до Крстовден, септември – од Крстовден до Петковден, октомври – од Петковден до Митровден, ноември – од Митровден до Богородица Пречиста, декември – од Богородица Пречиста до Св. Ана или Св. Игнат (Ристески 2005: 359–360).

Црковниот календар или црковната година се исполнети со празници, кои според тоа во кој период од годината се празнуваат, припаѓаат во еден од четирите годишни циклуси: *јролејшен*, *лејшен*, *есенски* и *зимски циклус*. Празниците се делат на *јодвижни* и *нејодвижни*, односно *нејосџојани* и *јосџојани*¹, а светата христијанска црква празниците ги дели на неколку групи, на *јразници за славење*, *јразници за јокајание* и на *јразници за јокојнише јредци*.

¹ В. табеларен преглед на подвижни и неподвижни празници во православниот македонски календар и табела на годишна поделба на празници и слави (Ковачева 2019: 357–367).

Хрононимите² го предизвикуваат интересот при етнолингвистичките истражувања со оглед на тоа што го потврдуваат значењето на факторот време во народната традиција. Во тој контекст посебно се осврнуваме на називите за празниците во кои се одразуваат народните сфаќања за секој од седумте денови од седмицата. Деновите во седмицата се одликуваат со посебна семантика на која влијаат многу фактори и која е нераскинливо поврзана со народниот светоглед, фолклорот³, со верувањата и пред сè со обредно-обичајните постапки поврзани со тој ден.

Со оглед на тоа што народните верувања за деновите влијаеле и на секојдневните и на периодичните селскостопански активности во животот, во земјоделската, сточарската, но и во други дејности, анализата на семантиката и на симболиката на деновите во седмицата несомнено подразбира и посеопфатно истражување на значењето во системот на семејната и календарската обредност, народната религија и светоглед.

Се потврдува и поврзаноста меѓу народните претстави и различните магиски постапки за кои се верувало дека би било полезно да се изведуваат или пак, за забрани за изведување поради непосакувани последици. На пр. од земјоделските работи, сеидбата (Обрембски 2001: 142) и жетвата започнувале во понеделник – со овој ден почнува нова седмица, па според верувањата, „за арно“ е да се почне било каква работа, да се „запонеделнич“, зашто и Господ го почнал создавањето на светот во понеделник, па токму затоа е добро човек да започне важни работи токму на тој ден, а не се почнува во последните денови од седмицата или на празник за да не биде „празен берикетот“ и да не оди „назад“ работата. Во македонската традиција жените сите „женски“ работи ги почнувале во понеделник, освен во случаите кога на тој ден бил некој голем празник (Вражиновски 2000: 329). И заучувањето за везење, на пр. требало да биде во понеделник, среда или четврток, но не и во вторник, петок, сабота и недела – вторник

² Под терминот хрононим, кој се користи во современите етнолингвистички и фолклористички истражувања, се подразбираат имиња на сегменти од годината посветени на календарски или православни празници. Хрононимите во граѓанскиот и црковниот календар може да се сметаат за особености не само во времето, туку и во економскиот живот, сезонските фенолошки промени и обредните циклуси. Преку системот на хрононими се откриваат народните претстави за времето, вградени во верувањата, како и социокултурната и сакралната содржина на празникот. Сите календарски празници ги добиваат своите номинации во народниот календар и се навраќаат на имињата на светците, што одговараат на православниот црковен календар (Низовцева 2023).

³ Во македонскиот фолклор се среќаваат различни варијанти во кои се поврзуваат деновите во седмицата со секојдневните работни обврски: „Понеделник – поседелник/неделник, Вторник – повторник, Среда – не преда, Четврток – несврток, Петок – Света Петка, Сабота – на бања, Недела – ако работат сите и јас ќе работам“.

се сметал за „лош“ ден, сабота за кус „мачен“ ден. Забраната за завезување во петок се поврзувала со тоа што ќе се „избоцкала Св. Петка“, додека во недела не се заденувало игла зашто е празничен ден. Во врска со забраните што се поврзувале со вторник, на пр. не се купувал ниту материјал за шиене, а било забрането и користење ножици, затоа што се верувало дека во тој ден од седмицата „ѓаволот ги држи ножиците“ (Вражиновски 2000: 122). И поставувањето, „удирањето“ темели на куќа се изведувало во деновите кои носат среќа и бериќет – понеделник, поретко среда и четврток и тоа до пладне, за да расте куќата, но не и во петок, сабота и недела.

Според народното верување и иднината на новороденчето е определена со денот на раѓањето. На пр. детето родено на Велигден ќе биде сирак, ќе остане без родители, а тоа што е родено на Божик или на Водици ќе биде „касметливо“, а според деновите во седмицата ако детето е родено во понеделник „сè ќе му е арно во животот“, детето родено во сабота, „на достасан ден“, „лош ден“ не ќе живее, детето родено во среда ќе биде „чапкан, мангуп“. Ако се роди машко дете во четврток или во петок, при повторно раѓање мајка му ќе роди пак машко дете, а по родено женско дете во петок, мајката при повторно раѓање ќе роди машко дете (Хаџи-Ристик 1995: 67).

Основните називи за деновите во седмицата во народната култура влијаеле на формирањето на претставите за „машки“ и „женски“ денови, и кај Јужните и кај Источните Словени, што подоцна, имало влијание и на различни форми на секојдневното, но и на обредното и магиско однесување. Верувањето во „добар“ и „лош“ час, „добри“ и „лоши“ денови, или во „опасно“ време е општесловенска појава, па концептот на прифаќањето на некои временски периоди како „добри“ и „лоши“ е познат кај сите народи. Во вторник патниците не тргнувале на пат зашто тој ден го сметале за „црн“, несреќен ден и верувале дека тој што ќе тргне на пат во вторник ќе го снајде некое премреже, по патот ќе му се случи некоја несреќа и сл.; ако некој се разболел во вторник, се верувало дека тешко преболувал (Тановић 1927: 8). Со оглед на тоа што вторник се сметал за неповолен ден и за раѓање на децата, постарите правеле напори родилката да ја породат порано или подоцна, само за да го заштитат детето од несреќи (Стојковска 2004: 93). Во Скопско се сметало дека во вторник има еден „лош“ час, но никој не знае кога е (Филиповић 1939: 511). Во македонската традиција е раширено верувањето дека во одредени денови (вторник и сабота) постои еден час во кој, клетвите што ќе се изговорат се исполнуваат, се „фаќаат“, но луѓето и не знаат кога точно е „клетвениот час“ (Обрембски 2001: 184), а за најопасни се сметале клетвите изговорени во вторник (Об-

рембски 2001: 157). Во неделите кога месечината расте, гатањето и подготовките на магиските лекарства се сметале за најуспешни (Стојковска 2004: 179). Според верувањето, луѓето треба да се воздржуваат од секоја зла мисла или лошо дело во среда, бидејќи на оној што ќе згреши во среда гревот му останува до судниот ден – ова верување е засновано на фактот дека меѓу светителите единствено Света Среда нема црква која ѝ е посветена, па оттука грешникот нема каде да се исповеда и да бара простување за гревот „кој ќе згреши во среда, гревот му останува засекогаш“.

Има разлики и сличности, заемни врски и влијанија кај јужнословенските народни претстави за одделни седмици и деновите во седмицата. Во српската традиција *заклојниџа недела* и *безимена недела* се нарекува третата седмица од велигденскиот пост, најчесто позната како *крстиујоклона недела*; *Славна недела* е седмицата во која паѓа Спасовден, а така се нарекува и денот недела, т.е. четвртиот ден по Спасовден; *Госпшинска недела* се нарекува првата седмица пред велигденскиот пост, затоа што тогаш најмногу се оди на гости, на роднински и пријателски посети (Недељковић 1990: 98, 225, 61). И во Македонија и во југоисточна Србија вторникот од првата седмица на велигденскиот пост бил познат и како *Луо вџорник*, односно срп. *Луди уџорак* и се празнувал за заштита од падавица (епилепсија) и лудило. Во српската традиција *Глуви уџорак* е вторникот по Чист понеделник, во кој не се работи по поле, ниту се работат „женски“, домашни работи затоа што тие што работат ќе оглуват (Недељковић 1990: 61). И во бугарската народна култура за најопасен се сметал вторникот од првата седмица на велигденскиот пост, познат како *Чьрн/Черен вџорник*, *Сух вџорник*⁴, *Глух вџорник* и *Усовски вџорник*⁵ (Маринов 1981: 516, 1994: 515).

Во анализата на основните називи за деновите во седмицата во рамки на одделни празници, па и во анализата на фраземите како доминантен аспект се наметнува етнолингвистичкиот аспект, но и социолошкиот. Љ. Раденковић (1982, 1996) посветува внимание на значењата на деновите во седмицата, пред сè од аспект на изведувачето на магиските дејства, па анализирајќи ги народните верувања за т.н. „опасно време“, го истакнува значењето на оние денови кои, според народниот поглед на светот, се сметаат за „опасни“, „лоши“ и „неповолни“ (Раденковић 1993, 2011). С.

⁴ Се смета за „началник на сушата“, затоа се почитува и против суша.

⁵ Денот се нарекува *Усовски вџорник* во реонот Плевенско и на тој ден се земало триножно столче, на кое едната нога се мачкала со лој, се завиткувала со партали и се врзувала со црвен конец, при што се посакувало да се исуши ногата на столот, а не на добитокот. Ова се изведувало заради демонот *усџв*, кој ги „исушувал“ нозете на домашните животни. сметан за „началник на сушата“, затоа се почитува и против суша.

Петровић (2013) се осврнува на значењето на средата и петокот во врска со постот во српската и јужнословенската народна култура, Д. Ѓурић (2020) на деновите во седмицата во народната култура на Јужните и Источните Словени, а улогата на деновите од седмицата во македонската народна култура се засегнуваат и во трудовите на: Вражиновски (2000, 2002, 2006), Китевски (1996, 2013), Малинов (2006), Обрембски (2001), Ристески (2005), Макаријоска (2021) и др.

Одделни седмици и денови од народниот календар се именуваат врз основа на определени поволности или забрани. *Месна* или *Месойусна недела* (*Недела на Сѣрашиниот суд*) се нарекува месопусна затоа што по неа црквата пропишува ограничен пост – воздржување од месо. Последниот ден од оваа седмица е Месни поклади, кога се одржува покладната вечера на која задолжително на трпезата мора да има јадење подготвено од месо, обично кокошка (Ковачева 2019: 202). *Сирна недела* или *Сирна седмица* (позната и како *Сиройусна* или *Бела недела*, *Прочкена недела*) е седмицата од Месни поклади (на тој ден се запокладува, се запостува со месо, месни производи и свинска маст) до Прочка во која се јадат млечни производи, а не се јаде месо, а од Сирни Поклади, Прочка, не се јадат ниту млечни производи (почнуваат големите велигденски пости).

Последната седма седмица од чесниот, велигденски пост е наречена *Велика*, *Сѣрасѣйна*⁶, *Сѣрадална седмица/недела*, а народот ја нарекува и *Глува недела*. Според Свети Јован Златоуст оваа недела се нарекува Велика затоа што во неа Господ направил големи дела: разрушено е царството на ѓаволот, уништена е смртта, победен е гревот, симнато е проклетството, отворен е рајот и небото им станало достапно на луѓето. Времето од Велики понеделник до Велика сабота верниците го поминуваат во строг пост, молитви и покајание. Последната, деветтата седмица пред Велигден, во која е дозволено да се јаде месо и редовно се мрсат и средата и петокот се нарекува и *Редоваѣа недела* (Кратовско, Осоговија).

Кај називите со денови од седмицата најчесто станува збор за именски синтагми во кои главниот член е назив за денот, а атрибутот, придавката упатува на некој христијански празник, односно на елементи од обредната практика, на верувања поврзани со тој ден, во согласност со народните претстави, толкувањата на празникот како дел од народната религија и сл.⁷ Целата седмица по Прочка се нарекува *Чисѣа Недела* и секој ден одделно: Чист Понеделник, Чист Вторник итн. *Песја недела* е седмицата во која

⁶ Се нарекува „страстна“ сп. стсл. страсть ‘страдање, трпение, болка’.

⁷ На пр. за српската народна култура се карактеристични називите од типот: *Побушени ѣонедељак*, *Хроми уѣорак*, *Црна Тодорова среда*, *Врѣоглави чеѣврѣац*, *Ледена субоѣа* и сл.

паѓа Василица и во која според обичаите се убивале старите пци за да не се шири беснило, зашто се верувало дека старите пци побеснуваат, а во понеделникот *Пес(ј)и ѝонеделник* се избегнувало да се преде волната за да не куца стоката.

Ќе посочиме некои специфични називи за секој од деновите во седмицата.

Понеделник. Понеделникот по Прочка е *Чистѝ ѝонеделник*, започнуваат долгите велигденски пости, па жените ги миеле садовите со пепелова вода, ги треселе прекривките зашто требало сè „на чисто да мириса“, а инаку бил ден за одмор (понеделник-поседелник). Во Гевгелиско на овој ден не требало првите сончеви зраци никого да затекнат во постела, зашто цела година ќе биде болен, а болниот требало да се подигне од креветот, да му се исчисти и истресе постелата за да се „истресе“ од него болеста (Тановић 1927: 42). *Свеѝол ѝонеделник*, *Вѝор ден Велигден* (кога се расчула веста за Христовото воскресение) е ден со кој започнува *Свеѝлаѝа седмица/недела*, се смета за *Велигден за ѝокојниѝе*, *мрѝов Велигден* затоа што се оди на гробишта, се носат обредни лепчиња, вино и на секој гроб се остава по едно црвено јајце за да може и починатите да се радуваат на Христовото воскресение. Се нарекува и *Побусани ѝонеделник* според народниот обичај на тој ден гробовите на покојниците да се дупчат со свежа зелена трева, но и *Воден ѝонеделник*, зашто тогаш момчињата ги полевале девојките со вода. *Духовен ѝонеделник* е назив за вториот ден од празникот Духовден, Духови (Педесетница).

Вѝорник. Сув *вѝорник* е вторникот од Сирната/Бела недела (пред Прочка) кога според народното верување е забрането да се работи со дрво, за да не се предизвика сушење на дрвјата, но и на стоката и децата. *Тодоров вѝорник* е вторникот од Тодоровата седмица и тогаш не се работело за дивите пилиња да не им прават штета на нивите и да не „куца“ стоката, па затоа се нарекува и *Куц вѝорник* (Осоговија). Исто така се верувало дека оној што ќе се роди на овој вторник постојано ќе биде болен, па затоа се нарекува и *Лош вѝорник*. *Свеѝол*, *Велигденски вѝорник* е *Треѝ ден Велигден*, а *Духовен вѝорник* е третиот ден на Духови.

Среда. *Тодорова среда* е средата од Тодоровата седмица и не се работело, ниту пак се вриело затоа што се верувало дека оној што ќе работи на овој ден „ќе полудел“, па се нарекува и *Луда среда* (Кривопаланечко). *Велика среда* се нарекува и *Веѝровиѝа среда* и се празнувало „за од ветер“ – не се работело за да не дува силен ветер преку годината (Делчевско). *Свеѝла среда* е средата по Велигден, се нарекува и *Црна среда* – вечерта се чекал знак, се гледало во небото и ако е ведро и полно со свезди се

верувало дека годината ќе биде родна, а доколку има облаци дека ќе биде година на сиромаштија. Називот *Поцрнеџа* или *Црна среда* се поврзува со стариот обичај на тој ден по селото да се движи поворка од неженети момчиња до 30-тата година (следени од свирачи), кои со себе влечеле стебло – на овој начин биле јавно „поцрнети“, „прозвани“ оние што уште не засновале брак, а обичајот ја истакнувал важноста и смислата на бракот. Во некои краишта ова е т.н. *Варовна среда*, се нарекува и *Водена*, бидејќи е посветена на водената стихија – за да не се уништат посевите во време на обилните пролетни дождови. *Русална*, *Русалска среда* е подвижен празник, паѓа во четвртата седмица по Велигден, односно се паѓа во среда во средината меѓу празниците Велигден и Духовден, па затоа е наречен и *Прејоловање* бидејќи е на половина од Педесетницата, односно од Духовден (Ковачева 2019: 268). Се верувало дека на Руса среда доаѓаат русалиите, па за заштита се ставало пелин под перницата; се одбегнувало да се јаде зелено, да се вршат домашни работи (не се ткаело, не се плетело) за да не се јави болеста „руса“ и за да не им се „зарусуваат“ очите на луѓето преку годината. Русалната среда се нарекувала и *крива среда* според народното верување дека сè што ќе се засади на овој ден ќе расте криво, односно ќе се „закржави“, па затоа на овој ден ниту се сади ниту се крои (Недељковић 1990: 125). *Средојосна среда* е средата од Средопосната недела, т.е. четвртата седмица од велигденскиот пост, што се „држи“ односно не се работи „за од змии“, т.е. се поткадува за да нема змии и штетници (Злетовско); жените не работеле и не вриеле вода, а рано наутро домаќините на вратата врзувале црвена преѓа верувајќи дека ќе им донесе здравје. На *Сува среда*, средата од Сирната недела, не се работело за да не бидат суви, слаби луѓето. *Сланлива среда*, средата пред Ѓурѓовден, е еден од четири дена во годината што се посветени на сланата. *Мрсна среда* е средата по празниците Божик, Велигден и Духовден, кога според христијанската црква не се пости и е дозволено да се јаде месо.

Четврток. *Тодоров четврток* е четвртокот од *Тодоровиџа недела/седмица*, кога не се работело, затоа што се верувало дека тој што работи на овој ден „ќе страда од вртоглавица“, па денот е познат и како *Тодоров четврток–вртоглавец* (Кривоаланечко). *Велики четврток* или *Величийврток* е денот кога се отвораат рајските порти, па сè што им се дава на бедните и на немоќните се враќа со добро. На Велики четврток рано пред изгрејсонце првото јајце (некаде две-три јајца) се ставало во сито и се обесувало на дирекот од куќата или на друго место спроти сонце за да го видат првите сончеви зраци, при што се верувало дека ќе ја заштити куќата од гром или од друга штета, од невреме и сл. *Велики четвртоци* се нарекува-

ат сите седум четвртоци од Велигден до Спасовден, тогаш не се работи „за од град“, од градоносни облаци; жените не переле, затоа што удирањето со пиралките потсетувало на грмење и громови. Во *Свејтлајта велигденска седмица/недела* меѓу сите денови, освен понеделник и вторник познати како *Вџор* и *Треј ден Велигден*, посебно се изделува *Свејтол_четврџок* како неработен – не се копало, не се орало за посеви да не страдаат од град. Во народот се нарекува и *Зелен четврџок* и ова е единствен четврток кој по традиција се смета за среќен – се верувало дека на овој ден, сите места каде што живеат нечесните сили се затворени, може да се започне работа која вообичаено не „оди од рака“, да се упати молитва за неостварена желба и сл. Првиот четврток по Велигден се нарекува и *Празен четврџок*, се празнува за заштита од штетници, а мажите не се бричеле, не се стрижеле и не се капеле. На *Брлив четврџок*, во Сирната недела пред Поклади и велигденските пости, не се работело со волна (предење, плетење, ткаење), со вретено, за стоката да не се збрлави, да не им се „вртат“ главите на овците (Прилепско), а жените не си ја миеле главата за да не побрлават (Демирхисарско).

Петџок. *Велики џејџок, Велиџејџок, Голем џејџок и Расџеј џејџок* е најтажниот ден (петок) кога Исус бил мачен, распнат на големиот дрвен крст, со трнов венец на главата, додека на крстот се молел: „Прости им Господи, не знаат што прават“. Тоа е ден на најстрог пост, кога не се готви. Според верувањето, оној што ќе почине на Велипеток заминува право во рајот. *Свејтол/Свејли џејџок* е првиот петок по Велигден, *Балакли џејџок, Балаклија* (според обичајот да се јаде риба, тур. *balik*). *Свејтол* се нарекува затоа што е во Светлата седмица/недела, *Исџочен џејџок* според обредното замивање што се вршело на некој источник ‘извор’ или поточе за лекување од болести, за здравје и среќа – требало секој да се измие, да се напие вода и да набере цвеќе, па весел да се врати дома; познат е и како *Блаџ, Блажен џејџок* и *Себичен џејџок* затоа што е еден од ретките петоци во годината кога не се пости. Верниците од Беровско во петокот по Велигден ја посетувале црквата посветена на Богородица и култниот извор за кој се верува дека ги лекува болните со замивање, па според тоа е познат и под името *Беровска Богородица* (Ковачева 2019: 281). *Мрсен џејџок* е петокот по празниците Божик, Велигден и Духови (како и средата) кога според христијанската црква не се пости и е дозволено да се јаде месо. *Духовски, Зол џејџок* е петокот спроти Духови, кога според верувањата, човекот е најизложен на дејствувањето на злите сили (Недељковић 1990: 99). *Млаџ џејџок* се нарекува петокот кога има млада Месечина и тогаш жените не

работеле „женски работи“ за да немаат главоболка, не се чешлале за да не ги боли главата и косата да не им проседи.

Сабојџа. *Бела сабојџа* е назив за три саботи, за *Велика/Велја сабојџа* или саботата пред Велигден, за саботата пред празникот Ѓурѓовден – поврзан со заштитата од град, па не се работи „за од град“ и за класот на житото да не биде празен (Малешевско), исто така и за првата сабота по Духовден, кога на луѓето им се прикажуваат бели самовили, кои не смеат да ги предизвикаат за да не фрлаат клетви врз местото и да уништат сè. *Заклојџа сабојџа* е денот пред Прочка што го празнувале жените за заштита од глупци и други штетници, одбегнувале „женска“ работа, а под камен во дворот ставале ножици, палеле волна и сл. *Марѓина сабојџа* е првата сабота од месецот март, кога како и во другите саботи во март, не се работело „за од град“ (Делчевско). *Сиромашка сабојџа*, *Сиројџа сабојџа* е денот пред Прочка познат и како *Умрело дејџе за баница/баничка* или *Дејџе за кора* поврзан со легендата за сиромашното дете кое гледајќи како богатите носат на фурна сукани јадења побарало мајка му да му меси баница, но таа немала брашно, па го лажела дека следниот ден ќе му меси, а детето чекајќи и плачејќи умрело, па останал обичајот на тој ден да се раздава сукано на мали деца (Китевски 1996: 229). *Воденајџа сабојџа* се издвојува во *Воденајџа седмица* ‘првата седмица по Велигден’. *Лазарева сабојџа* е денот спроти Цветници, првата сабота по Благовец, позната и како *Лазаровден*, но и *Лазаречки мрјвен* затоа што се поврзува со култот на мртвите и со верувањето дека се отвораат портите на оној свет и мртвите се слободни до Духовден, кога се затвораат. Еден од основните магиски елементи поврзани со празнувањето на Лазарова сабота се врбовите гранчиња, кои начесто ги носат деца (Стојковска 2004: 211). *Тодорова* или *Тодоричка сабојџа* (*Тодорица*) е празник без постојан датум, а се паѓа првата сабота по Прочка, на крајот од првата седмица од велигденските пости. На овој ден се изведувале и повеќе обичаи, особено вечерта спроти празникот – во црквата се носел т.н. Тодорички леб, а се носеле колаци со четири проскурчиња „за воловско здравје“ (Охридско).

Деновите посветени на мртвите се именувани и како задушен понеделник, задушна среда, задушен четврток, задушен петок и задушна сабота и притоа во задушни понеделник, среда и петок се пости, а во четврток и сабота се избегнува секаква работа. Задушниците почнуваат од *задушен џејџок* попладне и продолжуваат до утрото на *задушна сабојџа* – тогаш се оди на гробишта, се палат свеќи, се излева вино, вода, се раздава храна (се остава на гробот, а пијалакот се истура на гробот), свештеник чита молитва за упокоение на душите, ги кади гробовите со темјан, ги спомнува

имињата на покојните во семејството. Во задушна недела не се започнува никаква работа, а работата особено се избегнува и во *задушен чейврийок* и *задушна сабоија* (Макаријоска 2016: 153). Денот Задушница, меѓу народот е познат и како *Мрџва сабоија*, а такви се три саботи во годината: трите задушници – велигденската, духовденската и митровденската. *Митровденска сабоија* е саботата пред Митровден, инаку *задушница* или *мрјвен ден*, единствена задушница за сите зимски празници до Божик, кога се посетуваат гробовите на блиските, се раздава за душа на покојните.

Недела. *Варовна недела* е првата недела во септември што спаѓа во варовни денови, односно спаѓа во времето на меѓудневицата, период меѓу Големата и Малата Богородица – се верувало дека работата започната во варовни денови нема да биде среќна, може да навлече несреќа и цела година да не напредува; тогаш се одело в шума за берење билки⁸ итн. *Крстојоклона недела* – *Недела на чесниот крст* е неделата од третата седмица на велигденскиот пост, кога верниците се поклонуваат и го целиваат изнесениот, животворниот крст на богослужбата, а бидејќи поклонението на крстот продолжува и во четвртата седмица од постот, па сè до петокот, целата четврта седмица се нарекува *Крстојоклона*. *Лазарева недела* е денот по Лазарова сабота кога Лазарките правеле обиколки по куќите (Ковачева 2019: 182). *Сѝрадална*, *Сѝрасѝна* или *Велика недела* се нарекува седмата, последна седмица пред Велигден. *Томина недела* е првата недела по Велигден, а се нарекува и *Бела недела*, *Мал Велигден* или *Нова недела* зашто е почетокот на сите недели по Велигден, првпат се повторува и како да го обновува големиот празник Воскресение, па во овие денови не се работи, се посетуваат роднини и пријатели; на овој ден Тома, еден од дванаесетте големи апостоли, своето неверие го заменил со вера, а во седмицата меѓу Велигден и Томина недела вратите на рајот се отворени и оној што ќе умре тогаш, оди право во рајот (Макаријоска 2016: 495). *Светѝа Недела* или *Сѝара недела* е празник посветен на св. маченица Недела, се паѓа во летниот период (20 јули), во време на жетвата и другите полски работи. Називот *Сѝара Недела* (Дебарца, Охридско), се поврзува со верувањето дека е мајка на неделите и поради тоа е најтежок празник, па се верувало дека божјата казна ќе го стигне секој што ќе работи на овој ден. Исто така св. Недела се празнува како исцелителка, на загубените луѓе им го покажува вистинскиот пат (Макаријоска 2016: 309). *Светѝа недела* се нарекува и неделата пред Ѓурѓовден (Овчеполско), кога се одржуваат селски и мана-

⁸ Се сметало дека куќата не треба да остане без ајдучка трева, липов цвет, дрен, шипка, оскоруши и мали зелени лубеници, билки кои како народни лекови за многу болести носат среќа во семејството.

стирски слави. Називот *Громна недела* се среќава и за деновите попознати како Горешници кога е „најжешко во годината“, па тогаш не се работи по поле, не се копа со мотика за „да не се привлече громот“ (Макаријоска 2016: 111).

Можеме да заклучиме дека македонската народна култура се одликува со бројни називи од годишниот календар, особено за големите христијански празници кои биле посебно почитувани, па кон нив постоел однос на одредено ритуално однесување, пост, воздржување од домашни и земјоделски работи, а особено воздржување од одредени активности за кои во традицијата постоело верување дека „казните ќе ги стигнат“ оние што ги прекршиле правилата⁹. Со оглед на тоа што многу народни обичаи и верувања денес се исчезнати (верувањата во врска со Лош вторник, Луда, Црна и Ветровита среда и др.) како резултат на општествено-политичките и други услови¹⁰, а со нив и соодветните именувања, или, пак, се видоизменили, нивната вредност и оправданост треба да се разгледува од историски аспект, од аспект на општествените услови, семејните односи и меѓусебните односи на целокупната заедница во секојдневниот живот, од аспект на односот кон природните појави (пр. заштита од гром, суша), од аспект на трудовата дејност (пр. верувањето за пресудното влијание на почетокот на земјоделските работи, првото орање, засејување) итн. Сепак, некои верувања се одржуваат без оглед на приспособувањето кон новиот, урбан начин на живот или кон современите потреби на луѓето и претставуваат потврда за континуитетот, односот кон народната традиција, а особено во руралните средини се одржуваат некои обреди поврзани со плодородноста на земјоделските посеви и сл.

Користена литература

на кирилица

Вражиновски, Т. (ред.) 2000. подг. Т. Вражиновски, С. Зоговиќ, В. Караџоски, С. Јовановска, Б. Ристовска-Јосифовска, *Речник на народната митологија на Македонците*, Прилеп–Скопје: Институт

⁹ На пр. во српската традиција четвртокот во првата седмица од Великиот (Велигденски) пост позната како *Чиста Недеља* се нарекува *Првојосни четиврџак*, а во народот бил познат и како *Чавчи ѝразник*, односно ден посветен на чавките и враните и тогаш жените не пределе и не користеле вретено за чавките и враните да не ја напаѓаат пченката (Недељковић 1990: 188).

¹⁰ Современите календарски обреди не се идентични со старите во кои главна била магиско-религиската компонента, која на современ план и вообичаено најрано се губи.

- за старословенска култура, Матица Македонска.
- Вражиновски, Т. 2002. *Народна традиција, религија, култура*, Скопје: Матица македонска.
- Вражиновски, Т. 2006. *Македонска народна библија*, Скопје: Матица македонска.
- Вучковић, П. С. 2018. „Етнолингвистичке карактеристике неких хрононима пролећног обредног циклуса“, Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 47/3, 37–50.
- Китевски, М. 1996. *Македонски народни празници и обичаи*, Скопје: Менора.
- Китевски, М. 2013. *Македонски народни празници и празнични обичаи*, Скопје: Камелеон.
- Ковачева, Л. 2019. *Македонски народни празници, обичаи и верувања – Речник*, Скопје: Панили.
- Макаријоска, Л. 2016. *Речник на македонската традиционална култура*, Скопје.
- Макаријоска, Л. 2021. *Етнолингвистички студии*, Скопје.
- Малинов, З. 2006. *Традицискиот народен календар на Шопско-брегалничката етнографска целина*, Посебни изданија, кн. 68, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
- Маринов, Д. 1981. *Избрани произведения*. Том I: народна вяра и религиозни народни обичаи. София: Наука и изкуство.
- Недельковић, М. 1990. *Годишњи обичаји у Срба*, Београд: Вук Караџић.
- Низовцева, С. Г. 2023. Хрононимия летних календарных праздников в русских заводских традициях Республики Коми, <https://kizhi.karelia.ru/library/ryabininskie-chteniya---2023-materialyi-ix-konferentsii-pozucheniya-i-aktualizatsii-t/2304.html> пристапено 23.10.2024
- Обрембски, Ј. 2001. *Фолклорни и етнографски материјали од Порече*, кн. I, Прилеп–Скопје: Институт за старословенска култура, Матица македонска.
- Обрембски, Ј. 2001. *Македонски етносоциолошки студии*, кн. II, Прилеп–Скопје: Институт за старословенска култура – Прилеп, Матица македонска.
- Обрембски, Ј. 2002. *Македонски етносоциолошки студии*, кн. III, Прилеп–Скопје: Институт за старословенска култура, Матица македонска.
- Петровић, С. 2013. „Време уздржавања и оскудице. Пост у српској и јужнословенској усменој традицији и народној култури Словена“, *Време, вакај, земај/ Аспекти времена у фолклору*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 39–66.

- Раденковић, Љ. 1993. „Бројеви у народној магији“, *Расковник*, XIX/71–72, 87–96.
- Раденковић, Љ. 2011. „Зао час у веровању словенских народа“, *Studia Mythologica Slavica*, XIX, 213–218.
- Раденковић, Љ. 1996. *Симболика свеџа у народној магији јужних Словена*. Ниш, Београд: Просвета, Балканолошки институт САНУ.
- Ристески, Љ. 2005. *Каџеџориџиџе џросџор и време во народнаџа кулџура на Македонџиџе*, Скопје: Матица македонска.
- Стојковска, Г. 2004. *Речник на јужнословенска мџџологиџа*, Скопје: Три.
- Тановић, С. 1927. *Срџски народни обџчаџи у Ђевђелиској Казџи*, Српски етнографски зборник, XL, Београд.
- Филиповић, М. 1939. *Обџчаџи и веровања у Скойској Коџлини*, Београд: Српска краљевска академиџа, СЕЗ, књ. LIV, Друго одељење Живот и обџчаџи народни, књ. 24.
- Чаусидис, Н. 1996. „Диџахрониското компарирање на релиџиските и етно-културните процеси на почвата на Македониџа“, *Релиџиџиџе и релиџискиџе асџекџи на маџериџалнаџа и духовнаџа кулџура на џочваџа на Реџублика Македониџа*, ур. Г. Старделов, Скопје: МАНУ, 251–265.
- Ђурић, С. Д. 2015. „Представе о уторку код Јужних и Источних Словена“, *Пловдивски Университет „Паисџиј Хилендарски“ – Бџлгарџа, Научни трудове*, том 53, кн. 1 – *Филологиџа*, 375–389.
- Ђурић, С. Д. 2018. „Персонџфикаџиџа дана недеље у фолклору Јужних и Источних Словена“, *Даница: срџски народни илусџировани календар*, 2018, 293–310.
- Ђурић, С. Д. 2020. *Дани у недељи у народној кулџури Јужних и Исџочних Словена* Посебна издања, Београд: САНУ, Балканолошки институт.

Liljana MAKARIJOSKA

Institute of Macedonian Language “Krstе Petkov Misirkov”

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje

Skopje, Macedonia

HOLIDAY VOCABULARY IN MACEDONIAN TRADITIONAL CULTURE

Summary

The subject of our interest are the chrononyms that reflect how people perceive each of the seven days of the week, referring also to the broader ritual-customary context with which a specific day is associated. Usually they represent noun idioms where the name of the day is the key component, while the attribute refers to some Christian holiday, i.e. to elements of ritual practice, to beliefs associated with that day, based on the traditional perception or interpretation of the specific holiday as part of the folk religion. Chrononyms are mainly related to the role of each day of the week in the traditional calendar, to their meaning in Macedonian ritual and magical practice, which can be same or different from the meaning in other South Slavic cultures. The names and traditional perceptions of the days in Macedonian traditional culture have been influenced by several factors, such as their associations to certain saints, to mythological creatures, as well as to beliefs in “good”, “lucky” versus “bad”, “unlucky” days. The last aspect is related to life experiences, taking into account that one day can be “good” for one type of activity, and “bad” for another, which is part of another segment of life, for e.g. agricultural activity, etc.

Keywords: days of the week, traditional calendar, customs, ritual actions, beliefs.